

A154

Gallinago media

(Lath. 1787)

Dubelt

Rząd: siewkowe, podrząd: siewkowce, rodzina: bekasowate, podrodzina: bekasy

Status występowania w Polsce

Bardzo nielicznie lęgowy, głównie na wschodzie kraju. Na przelotach nieliczny.

Opis gatunku

Sylwetką i ubarwieniem zbliżony do kszyka, jest jednak od niego nieco większy. Wymiary: długość ciała 27–31 cm, rozpiętość skrzydeł 43–50 cm, masa 140–265 g; świeżo wyklute pisklę waży 13–17 g.

Brak jest wyraźnych różnic w rozmiarach między płciami. Posiada dość długi dziób, krępa sylwetkę i krótkie nogi. Ogólne ubarwienie ptaka jest pstre, rdzawo-brązowo-beżowe. Na prawie całym ciele występuje kreskowanie. Nad okiem widoczny jest szeroki jasny pasek, nad nim pasek ciemny oraz jasny pas przez środek głowy. U lecącego ptaka na wierzchu skrzydeł widoczne są dwa równoległe, białe, dość wąskie paski. Cechą charakterystyczną jest też duża ilość bieli na zewnętrznych partiach ogona. Brak dymorfizmu płciowego. Upierzenie godowe i spoczynkowe jest bardzo podobne. Młode, w porównaniu z dorosłymi, mają mniej białego po bokach ogona.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Najbardziej podobnym do dubelta gatunkiem w awifaunie krajowej jest kszyk *Gallinago gallinago* (A153). Najważniejsze cechy odróżniające w locie dubelta od kszyka to białe boki ogona widoczne przy starcie i lądowaniu, dwa wyraźne wąskie, białe paski wzdłuż wierzchu skrzydła i ciemny spód skrzydła. U siedzącego ptaka wyraźne są białe obrzeżenia piór w dolnej części złożonego skrzydła, występujące na całym brzuchu prążki oraz nieco krótszy dziób i bardziej krępa niż u kszyka sylwetka.

Biologia

Tryb życia

Przeważnie prowadzi samotniczy tryb życia, jedynie na tokowiskach dochodzi do gromadzenia się ptaków. W czasie wędrówki tworzy czasami grupy do 10 os. Aktywny w dzień, ale toki rozpoczynają się o zmierzchu i trwają w nocy. Trudny do wyptoszenia, zrywa się spod samych nóg. Wędruje nocą.

Lęgi

Na lęgowiskach pojawia się z początkiem maja. Samce wieczorami gromadzą się (od kilku do kilkunastu ptaków) na tokowiskach, które są często usytuowane w nieco suchszych fragmentach bagien, wśród roślinności zielnej. Toki odbywają się o zmroku i w nocy, rzadko w ciągu dnia. Samce wydają charakterystyczne głosy, przypominające dźwięk powstający podczas uderzenia o siebie dwóch patyków; od czasu do czasu rozkładają ogon i skrzydła, błyskając białymi zewnętrznymi częściami ogona i przegami na skrzydłach, a równocześnie wyskakują ponad roślinność, przez co stają się lepiej widoczne. Samice odwiedzają tokowiska i w nocy odbywają się kopulacje. Gniazda są usytuowane w odległości 100–600 m, najczęściej 150–200 m od tokowiska. Dubelty gnieźdzą się w rozproszonym na ziemi, wśród gęstej roślinności zielnej. Gniazdo jest małym zagłębieniem, które samica wyściela trawą i mchem. Składa 4, wyjątkowo 3 lub 5 jaj, które wysiaduje przez 22–24 dni. Młode są zagniazdownikami i opuszczają gniazdo, gdy tylko wyschną po wykluciu się. Kryją się w gęstej roślinności w sąsiedztwie gniazda, a dopiero po kilku dniach samica prowadzi je na odleglejsze zero-

wiska. Więź rodzinna zanika po upływie około miesiąca. Nie występuje żadna więź pomiędzy osobnikami obu płci – pary koczują się tylko w celu odbycia kopulacji. Samce nie uczestniczą w żadnym etapie opieki nad potomstwem. Występuje jeden lęg w roku. Czas osiągnięcia dojrzałości płciowej jest nieznan.

Wędrowki

Wędrowka odbywa się szerokim frontem. Wędrowkę jesienną dubelt rozpoczyna w sierpniu. W Polsce przelot trwa głównie w sierpniu i wrześniu, chociaż utrzymuje się aż do listopada. Przelot wiosenny w południowej Europie notowano z końcem marca i w kwietniu.

Zimowanie

Zimuje głównie w tropikalnej Afryce, zwłaszcza w jej wschodniej części.

Pokarm

Pokarm stanowią przede wszystkim dżdżownice, małe ślimaki i owady, takie jak chrząszcze, muchówki, mrówki, chruściki, gąsienice motyli i szarańczaki. W diecie znajdują się także nasiona, zwłaszcza roślin bagiennych. Żerują w podobny sposób jak kszuki, ale poza sondowaniem dziobem w głąb gleby stosunkowo częściej zbierają zdobycz z powierzchni ziemi. Obserwacje z zimowisk wskazują, że rzadziej niż kszuki żerują, wchodząc w wodę, a częściej szukają zdobyczy na brzegach kałuż i sadzawek.

Występowanie

Siedlisko

Zasiedla różnego typu tereny bagiennie, zarówno otwarte, jak i z rozproszonymi krzewami i drzewami, także skraje, a nawet wnętrza lasów brzoźowych, olchowych i wierzbowych oraz niezbyt podmokłe łąki. Raczej unika gnieźdzenia się na terenach zalewowych i silnie podmokłych. Lokalnie gniazduje w suchych miejscach, np. wśród karłowatych jałowców, a na północnych krańcach arealu na pastwiskach reniferów.

W Polsce dubelt gnieździ się przede wszystkim w dolinach rzek zachowanych w mniej lub bardziej naturalnym stanie. Często są to żyzne torfowiska niskie. W Kotlinie Biebrzańskiej większość tokowisk znajdowała się na niezalewanej części bagien porośniętej niskimi, rozproszonymi krzewami wierzb, a rzadziej na otwartym torfowisku i w strefie zalewowej. Gniazda znajdowano zarówno w suchych, jak i silnie podtopionych częściach bagien w roślinności zielonej o różnej wysokości i strukturze, a wyjątkowo także w niskich trawach i turzycach na zmeliorowanym Bagnie Wizna.

Na zimowiskach w Afryce występuje na bagnach, na obszarach z niską trawą, polanach, zaoranych polach i nieużytkach.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 3270 Zalewane muliste brzegi rzek
- 6410 Zmienne-wilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)
- 7210 Torfowiska nakredowe (*Cladietum marisci*, *Caricetum buxbaumii*, *Schoenetum nigricantis*)
- 7230 Górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk

Rozmieszczenie geograficzne

Areał lęgowy gatunku obejmuje zachodnią i środkową Palearktykę, głównie w strefie klimatycznej borealnej, a lokalnie w strefie umiarkowanej i subarktycznej. Obecnie występuje od gór środkowej Skandynawii (Norwegii i Szwecji) i nizinnej Polski na zachodzie, po środkowy bieg Jeniseju na wschodzie. W Europie najliczniejszy jest w Norwegii, Rosji, Białorusi i Szwecji. Poza tym niewielkie populacje występują na Ukrainie, w Polsce, Estonii, Litwie i Łotwie. Zimowiska obejmują większą część Afryki na południe od Sahary. Wyjątkowo zimuje w północno-zachodniej Europie.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce jedynym większym stanowiskiem lęgowym dubelta są Bagna Biebrzańskie. Mniejsze stanowiska dubeltów zachowały się w górnym i środkowym biegu Narwi, na Bagnie Wizna oraz w kilku innych regionach północnego Podlasia (m.in. w Puszczy Białowieskiej i Puszczy Augustowskiej). Poza tym lęgowniska dubelta utrzymują się jeszcze w dolinie dolnego Bugu, na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim, na Chełmskich Bagnach Węglanowych i w dolinie środkowej Warty.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): VU gatunek narażony na wyginięcie

Status zagrożenia w Europie: (V) gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC 2

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Ok. 60% krajowej populacji zamieszkuje Biebrzański PN. Niewielkie stanowiska występują w Narwiańskim PN i w Poleskim PN. Również część lęgownisk dubelta na

Chełmskich Bagnach Węglanowych znajduje się w obrębie rezerwatów przyrody. Większość pozostałych, niewielkich stanowisk, znajduje się na terenie parków krajobrazowych.

Rozwój i stan populacji

Dubelt należy do grupy gatunków zagrożonych globalnie. Jego europejska populacja lęgowa jest oceniana na 170 000–290 000 p. Gatunek ten zamieszkuje najliczniej Rosję (150 000–250 000 p.), Białoruś (12 000–20 000 p.) i Norwegię (5000–15 000 p.).

W latach 90. krajową populację oceniono na 750–850 tokujących samców, z czego ok. 60% występuje w Kotlinie Biebrzańskiej. Na Bagnach Biebrzańskich liczebność w latach 1991–1997 oceniono na 400–480 samców, a ok. 200 samców stwierdzono w różnych fragmentach doliny Narwi. W Puszczy Knyszyńskiej zanotowano 15–30 samców w latach 1986–1995, na Polesiu Lubelskim ok. 15 samców w 2001, a na obszarze Chełmskich Torfowisk Węglanowych do 16 samców w latach 1990–1993. Pozostałe miejsca występowania wymienione są w rozdziale „Rozmieszczenie w Polsce”.

W XIX w. dubelt był ptakiem lęgowym w całej nizinnej części kraju, ale już w pierwszej połowie XX w. wyginął na większości obszarów zachodniej i północnej Polski. W dalszym ciągu jest gatunkiem zanikającym w Polsce, chociaż tempo spadku liczebności uległo obniżeniu.

Zagrożenia

Dubelt należy do grupy gatunków zagrożonych globalnie. Głównym zagrożeniem tego gatunku w Polsce jest:

- utrata siedlisk lęgowych na skutek zmian w środowisku. Zmiany te mogą być wywołane celowym osuszaniem lub przez całkowite zarastanie krzewami i drzewami bardziej otwartych dawniej bagien. Zarastanie to wynika z zaprzestania wykaszania podmokłych łąk turzycowych i obniżania się poziomu wód gruntowych;
- nielegalny odstrzał.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Większość krajowej populacji gatunku występuje na terenach chronionych. Na terenach tych należy konsekwentnie przestrzegać zakazu melioracji i zwalczać kłusownictwo. Korzystne jest też czynne hamowanie sukcesji krzewów, jak to ma miejsce we fragmentach Biebrzańskiego PN i rezerwatów przyrody na Chełmskich Bagnach Węglanowych. Renaturalizacja osuszonych bagien sprzyjałaby wzrostowi liczebności populacji dubelta. Ważne jest też rozszerzenie ochrony rezerwatowej na nie chronione dotąd stanowiska dubelta.

Propozycja badań

Potrzebne są badania dotyczące dynamiki głównych populacji dubelta w Polsce. Tego rodzaju wieloletnie badania powinny objąć przede wszystkim ocenę strat lęgowych, śmiertelność młodych i przeżywalność ptaków dorosłych, a więc umożliwić prognozowanie zdolności populacji do dłuższego przetrwania bez imigracji osobników z zewnątrz.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej, na podstawie liczby tokujących samców, prowadzona na tokowiskach.

Liczenie dubelta w terenie w porze lęgowej jest bardzo trudne, bo przebywa on ukryty w roślinności i rzadko zrywa się do lotu. Do liczeń należy wykorzystać fakt gromadzenia się samców na tokowiskach. Większe tokowiska utrzymują się w tym samym miejscu przez wiele dziesięcioleci i są na ogół znane ornitologom. Ptaki tokują głównie o zmierzchu i w nocy, maksymalną liczebność osiągając prawdopodobnie wkrótce po zachodzie słońca. Są częściowo ukryte w roślinności i ocenę liczebności należy prowadzić z przenośnego podwyższenia przy pomocy noktowizora. Korzystna jest mała płochliwość ptaków, co pozwala prowadzić obserwacje z odległości kilkudziesięciu metrów. Ocenę liczebności należy prowadzić równocześnie na kilku głównych tokowiskach danego obszaru.

- prowadzenie stałego rejestru wszystkich tokowisk w kraju.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- BUCZEK T., BUCZEK A. 1993. Lęgowe siewkowce torfowisk niskich typu węglanowego okolic Chełma. *Not. Orn.*, 34: 287–298.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 3. Waders to Gulls. Oxford, 913 s.
- DYRCZ A. 2001. *Gallinago media* (Latham, 1787) – dubelt. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 207–208.
- DYRCZ A., OKULEWICZ J., WITKOWSKI J., JESIONOWSKI J., NAWROCKI P., WINIECKI A. 1984. Ptaki torfowisk niskich Kotliny Biebrzańskiej. Opracowanie faunistyczne. *Acta orn.*, 20: 1–108.

GLUTZ VON BLOTZHEIM U. N. (red.) 1977. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 7. *Charadriiformes* (2. Teil) Wiesbaden, 893 s.

GÓRSKI A. – dane niepublikowane.

JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.

PUGACEWICZ E. – dane niepublikowane.

SNOW D. W., PERRINS C. M. 1998. The Birds of the Western Pa-

learctic. Concise edition. Vol. 1. Non-Passerines. Oxford, 1008 s.

TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski, rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.

TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

Andrzej Dyrz

A154